

Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri*

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU*

Özet

Safevi Devleti (1501-1736), 16. yüzyılın başında Türkmen aşiretlerinin desteğini arkasına alan İsmail Mirza tarafından kurulmuştur. Ak Koyunlu mirası üzerine başkent Tebriz’de hâkimiyetini ilan eden ve “Şah” unvanını alan İsmail Bahadır Han, On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep olarak seçmiştir. Bu tarihten itibaren İran’ı Şiilik semsiyesi altında birleştirmeye çalışan Şah İsmail, doğuda Özbek ve batıda Osmanlılarla mücadele halinde olmuştur. Bu mücadele, Şah İsmail’in halefleri Şah Tahmasb ve Şah Abbas devirlerinde zirve noktasına ulaşmış ve pek çok kanlı muharebe yapılmıştır. Büyük Şah Abbas (1587-1629) ile ordu ve idare sisteminde birtakım düzenlemelere giden ve güçlenen Safevi Devleti, onun mirası üzerinde 17. yüzyılda bir müddet daha rahat yaşayacak ve 18. yüzyılın ilk yarısında Afgan istilası ve onu müteakip birtakım hadiseler neticesinde tarih sahnesinden çekilecektir. Biz bu yazımızda işte bu tarih aralığındaki Safevi tarih yazımının ve kroniklerin ana hatlarını ortaya koymaya çalışacağız. Ortaçağ Türk-İslâm tarih yazımı geleneğinin devamı niteliğini taşıyan Safevi tarih yazıcılığı, Şii doktrinleri ve eski Orta Asya hususiyetleri olmak üzere bazı kendine has özellikler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Safevi Devleti, Şah İsmail, Şah Abbas, İskender Bey Münşî, Tarih Yazıcılığı.*

* Bu yazı, Uluslararası 8. Türkiye-İran Tarihi ve Kültürel İlişkileri Sempozyumu (8-9 Mayıs 2014/Bursa)’nda sunulmuş ama basılmamıştır.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Sıhhiye/Ankara, aydogmusoglu@ankara.edu.tr. (Makale gönderim tarihi: 02.05.2019; Makale kabul tarihi: 05.06.2019)

The Safavid Historiography and Chronicles of Safavid Period

Abstract

The Safavid State (1501-1736) was founded by Ismail Mirza, who supported the Turkmen tribes at the beginning of the 16th century. İsmail Bahadır Khan, who declared his dominance in the capital Tabriz on the legacy of Aq-Qoyunlu and took the title of "Shah,, chose the Twelve Imam Shi'ism as the official sect. Since then, Shah Ismail, who has tried to unite Iran under the umbrella of Shi'ism, has fought against the Uzbeks in the east and the Ottomans in the west. This struggle reached its peak during the reigns of Shah Ismail's successors Shah Tahmasb and Shah Abbas and many bloody battles took place. The Safavid State, which was strengthened by the Shah Abbas's regulation of the army and administration system, will live on its legacy for a while in the 17th century and will withdraw from the stage of history as a result of the Afghan invasion and subsequent events in the first half of the 18th century. In this article, we will try to outline the Safavid historiography and chronicles in this date range. The Safavid historiography, which is the continuation of the Medieval Turkish-Islamic historiography tradition, has some unique features, including Shiite doctrines and old Central Asian characteristics.

Key Words: *Safavid State, Shah Ismail, Shah Abbas, Eskandar Beg Torkaman Monsi, Historiography.*

Giriş

Safevi Devleti, Türkmen aşiretlerinin (Bayburtlu, Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Zülkadir, Afşar, Kaçar ve Varsak) desteği ile Şeyh İsmail ya da İsmail Mirza tarafından 16. yüzyılın başında kurulmuştur. Devletin tesisi ile birlikte "Şah" unvanını alan İsmail Bahadır Han, On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep olarak kabul etmiş ve İran coğrafyasının

süratle Şiileşme süreci böylece başlamıştır¹. Safevi Devleti'nin kurulmasının ardından kalabalık sayıda göçebe ve köylü Türk toplulukları İran'a göç etmişlerdir².

Safevi Devleti'nin kuruluşu İslâm ve Türk tarihinde gerçekten mühim bir hadisedir. Bunun en mühim neticesi, İslâm âleminin merkezinde yeni bir âlemin meydana gelmiş olmasıdır. Başlıca vasfı Şiilik olan bu âlem, varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Safevi Devleti'nin kurucu unsuru ve aynı zamanda On İki İmam Şiiliğinin taraftarları, Kızılbaş adı ile anılan Anadolu Türkleridir³. Merhum F. Sümer, kaynak niteliğindeki kıymetli eserinde Safevi kroniklerine dayanarak Anadolu coğrafyasını yurt tutan Türkmen aşiretlerinin İsmail Bahadır Han Erzincan'da iken ona katılmalarını ve bu aşirete mensup beylerin devletin kuruluşunda aldığı önemli görevleri tespit edip ilim âlemine sunmuştur.

Safevi Tarih Yazıcılığı

İslâm tarihi tek bir coğrafyanın ve milletin tarihi değildir. Bu tarih, muhtelif coğrafyalar ve milletlerin yaşantılarında izler bırakmıştır. Bu durum her milletin bu tarihten bir şeyler alıp ve aynı zamanda birtakım şeyler katmalarına sebep olmuştur. İran coğrafyası, İslâm'ın erken devirlerinde ulaşılan mekânlardandır. Bu durum, bu coğrafyada mühim bir tarihin teşekkülüne sebebiyet vermiştir. Tarihin bu gelişmesi, elbette İran'da bu tarihe ait Farsça yazılmış büyük bir külliyyatın ve tarih yazıcılığının oluşmasını beraberinde getirmiştir⁴.

Farsça tarih yazıcılığı 10. yüzyılda Samani çağında kendini göstermeye başlamış ve 11. asırda Gazneli devresinde gelişerek devam

¹ Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, 1980, s. 25-27.

² Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999, s. III.

³ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu...*, s. 1.

⁴ Altan Çetin-Kaan Dilek, *Safevi Dönemi İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, Kadim Yayınları, Ankara 2011, s. 2.

etmiştir. Burada aslında iki türden bahsedilebilir. Birincisi, İslam fetihlerine kadarki eski İran tarihi ve diğeri İslâmî dönem hanedanlar tarihidir. İlkine Firdevsi ve ikincisine Beyhâki örnek olarak verilebilir. Fakat neticede ikincisi gelişerek -birçok Ortaçağ kroniğinde gözlemediğimiz üzere- İran coğrafyasındaki tarih yazıcılığında hâkim duruma geçmiştir⁵.

Türk tarihi ile ilgili kaynakların pek çoğu Farsçadır. Bu durum sadece Türklerin İran coğrafyasında hâkimiyet kurmaları ve devletler meydana getirmelerinden değil aynı zamanda kalabalık bir nüfus kitlesi ile bin yıldır varlıklarını sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır. İran'da Türk hâkimiyeti dönemi, İran edebiyatı için bir gelişme devri olmuş, pek çok şâir, edip ve tarihçi yetişmiştir. Ancak böylesine uzun bir hâkimiyet dönemi geçirilmesine ve Türk kökenli pek çok müellifin varlığına rağmen eserler bütünüyle Farsça kaleme alınmıştır. Aslında bu durum, Türklerin İran coğrafyasına geldiklerinde önemli bir yazılı kültür oluşturmuş bir İran medeniyeti ve bu medeniyetin temsilcisi olan bir tabaka (Ehl-i Kalem-Fars unsur) ile karşılaşmalarından ve ağırlıklı olarak bu zümreyi kendi kurdukları devletlerinin resmî işlerinde kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Doğal olarak, Selçuklu – İlhanlı – Kara Koyunlu- Ak Koyunlu ve Timur devletlerinde olduğu gibi Safevi dönemi tarihçiliği de bu geleneğin bir devamı olarak gelişmiştir⁶.

Safevi dönemi tarihçiliği İran-Türk tarihinin diğer evrelerinden farkı olarak İran'da Şia mezhebinin tesisi ve yaygınlaştırılması devresini ihtiva etmektedir. Bu sebeple devrin kroniklerinde ilk göze çarpan husus, On İki İmam Şiası'na dair meşruiyet yaklaşımlarıdır.⁷ Zira Safevi müelliflerince şahlar, 12. İmam olan Hz. Mehdi'nin yeryüzündeki

⁵ J. S. Meisami, "The Past in Service of the Present: Two Views of History in Medieval Persia", *Poetics Today (Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Medieval and Early Modern Periods)*, Vol. 14, No. 2, Summer, 1993, s. 247.

⁶ Tufan Gündüz, "Safevi Dönemi Kaynaklarına Dair Kısa Bir Değerlendirme", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, c. 29, s. 498-499.

⁷ Tufan Gündüz, "Safevi Dönemi Kaynaklarına...", s. 499.

temsilcileridir⁸. Bu bağlamda Safevilerin soyu⁹, kaynaklarda Yedinci İmam Musa el Kâzım vasıtasıyla Hz. Ali'ye bağlanır¹⁰.

Safevi Devleti, özellikle Ak Koyunlu baskın olmak üzere İlhanlı ve Çağatay (Timurlu)¹¹ mirası üzerine kurulmuştur. Elbette bu devletlerdeki gelenekler benimsenmiş ve bu husus tarih yazımını etkilemiştir. Bu bağlamda, ilk dönem Safevi tarih yazıcılığında Orta Çağ İslâm kaynakları¹² gibi Hz. Adem'den başlayarak bir dünya tarihi özeti verme hususiyeti göze çarpmaktadır. Bunun içinde Hz. Peygamber, Dört Halife, Emevi, Abbasi dönemleri ile Gaznelilerle başlayan ve Büveyhî, Selçuklu, Atabeylikler, İlhanlı, Timur, Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu devirleri anlatılmaktaydı. Daha geç devir kronikleri ise hanedanın kurucusu Şeyh Safiyüddin ve efsanevî atalarından başlayarak Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu devrelerini anlatarak Şah İsmail'e geliyordu. Burada göze çarpan hususlar, Ak Koyunlu

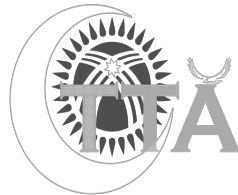
⁸ Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, 1980, s. 2.

⁹ Safevilerin neseb silsilesi için Bkz. Budak Münşî-i Kazvinî, *Cevâhirü'l Ahbâr*, Yayına Hazırlayan: M. Behram Nejad, Mirâs Mektûb, Tahran 1378, s. 102-103; Kadı Ahmed Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, Yayına Hazırlayan: İhsan İsrâkî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383, s. 7-8; Mirza Bek Conâbedî, *Ravzatü's Safeviye*, Yayına Hazırlayan: Gulâm Mirza Tabatabâî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1378, s. 67-68; İskender Bey Türkmen, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbasî*, Yayına Hazırlayan: İrec Afşar, Müessese-i İntişârât-ı Emir-i Kebîr, Tahran 1387, c. 1, s. 7.

¹⁰ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 3; Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, s. 3.

¹¹ Timur çağı tarih yazıcılığı ve bunun daha sonraki Uzun Hasan, Şah İsmail ile Nadir Şah Afşar hakkında yazılan kronik ve biyografilere etkileri hususunda bkz. John E. Woods, "The Rise of Timurid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 46, No. 2 (1987), s. 81-108.

¹² Orta Çağ'da özellikle İran coğrafyasındaki tarih yazımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. O. Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006; Mustafa Demir, "İslâm Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı: 34, s. 255-273.

hanedanın Uzun Hasan ve Safeviye ilişkileri bağlamında yüceltilerek verilmesi ve Sultan Yakup devrinin ise kötileyici ifadelerle anlatılmasıdır. Bunun nedeni, Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'a sığınması ve itibar görmesi; Sultan Yakup çağında ise tam tersi olarak –Safeviye tarikatının gücünün Ak Koyunlular karşısında artmasına paralel olarak gördüğü menfi muamelelere binâen- kötülenmesidir. Zira Sultan Yakup'un Şeyh Haydar karşısında Şirvanşahları desteklemesi, Safevi müelliflerinin hiçbir zaman unutmadığı bir husus olmuştur.

Timurlu devri tarih yazıcılığının önemli ismi Hândmîr (ö. 1535/1536), üç cilt olarak yazdığı genel bir dünya tarihi olan Habîbü's-siyer adlı eseri ile Safevi çağı müverrihlerini etkilemiştir. Bu bağlamda Hândmîr, meşhur İlhanlı veziri ve tarihçisi Reşidüddin Fazlullah'ın metoduna uyarak -İslâm tarih yazıcılığında var olan- kronolojinin değil de bölüm bölüm devletlerin esas alındığı kitabında anlatılan her devrin sonuna dönemin vezirleri ve diğer devlet adamları, seyyidler, nâkibler, ulema, fuzalâ ve şairler hakkında geniş bilgi verdiği bir kısım koymuştur ki bu hususlar Farsça tarih yazıcılığı açısından ayrı bir önem taşımakta olup daha sonra gelen Safevi tarihçileri de bu usulü takip etmişlerdir¹³. Yalnız eserin yazıldığı veya tamamlandığı dönemdeki şahın saltanat evrelerinin anlatıldığı kesime geçilince genelde hem ilk saltanat yılından başlayarak sırasıyla dönemi hem de hicri tarih ile hangi yılın anlatıldığı bilgisine yer verilmekte idi. Burada On İki Hayvanlı Türk takvimine kesinlikle atıf yapıldığını da söylememiz yerinde olacaktır.

Orta Çağ ve kısmen daha sonraki devirler tarih yazımında sıkça rastlanan bazı motifler, Safevi müelliflerince kullanılmıştır. Örneğin efsanevî olarak anlatılan Osman Gazi'nin Şeyh Edebali'nin dergâhında gördüğü rüya ve vücudundan doğup gökyüzüne doğru genişleyen güneş motifi ve bunun dünya hükümdarlığı olarak telakki edilmesi özelliği Safevi Hanedanı'nın atası Şeyh Safiyüddin anlatılırken sıkça dile getirilmiştir.

¹³ İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, c. 15, s. 552.

Safiyüddin bir gece rüyasında Erdebil Camisi'nin kubbesinde oturduğu halde doğudan batıya âlemi aydınlatan parlak bir güneş¹⁴, kemerinde takılı uzun bir kılıç ve başında samurî bir külâh [tâc] görmüştür. Bunu hocası Zâhid-i Gilânî'ye yorumlaması için anlattığında hocası ona “*müjde sana, kılıç ve güneş, devlet sahibi olmak demektir, senin soyun dünyaya hükmedecek*” demişti. Aynı olayı validesini anlatınca “*Sen öyle bir kişi olacaksın ki âlemi aydınlatacağsın*” cevabını almıştı¹⁵. Safiyüddin doğal olarak bu yorumlardan -kaynağın ifadesiyle- mesrûr olmuştu¹⁶. Bu rüya olayı kroniklerde farklı farklı şekillerde ve zamanlarda yer almaktadır. Örneğin Habibü's Siyer'de Erdebil Camisi'nde gördüğü rüyada sadece doğu ve batıyı aydınlatan güneş motifi yer alırken daha sonra Safiyüddin yüksek bir dağ başında iken gördüğü rüyada kılıç ve tâc motifi tasvir edilmektedir¹⁷. Genelde tarih yazımında görülen bu tarz rüya olaylarının (Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin rüyaları vs.) 16. yüzyılın sonlarına doğru Safevi tarih yazıcılığında birleştirilerek tek bir rüya halinde anlatılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

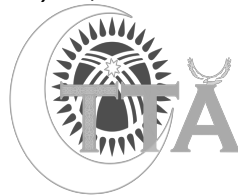
Kroniklere göre Safevi ülkesi, tıpkı Osmanlı kroniklerinde olduğu gibi “*Memâlik-i Mahruse [Korunmuş Memleket]*” idi. Safevi hükümdarları ise genelde sadece isimleriyle anılmayıp unvan ve künyeleri ile anılmaktaydı. Şah İsmail “*İsmail Bahadır Han*” ile “*Ebu'l Muzaffer Sultan Şah İsmail Bahadır es Safevî*”; Şah Tahmasb “*Şâh-ı Cennet-*

¹⁴ Kadı Ahmed Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, Yayına Hazırlayan: İhsan İşrâki, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran 1383, s. 12; Mirza Bek Conâbedî, *Ravzatü's Safeviye*, Yayına Hazırlayan: Gulâm Mirza Tabatabâî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1378, s. 71; Handemir, *Târih-i Habibü's Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, Yayına Hazırlayan: Muhammed Debirsiyâki, Kitabfûrûşî-yi Hayyâm, Tahran 1362, c. 4, s. 413.

¹⁵ Muhammed Yusuf Vâle-i İsfehânî, *Hold-i Berîn*, Çaphâne-i Şirin, Tahran 1372, s. 24-25; Âlem Ârâ-yı Safevi, s. 13; Eminî-i Herevî, *Fütûhât-ı Şâhî*, Yayına Hazırlayan: M. Rıza Nasîrî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1383, s. 12-13.

¹⁶ Kadı Ahmed Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, s. 12.

¹⁷ Handemir, *Târih-i Habibü's Siyer...*, s. 414.

mekân”; Şah Muhammed Hüdabende “*Nevvâb-ı İskender-i şân*”, Şah I. Abbas “*Hazret-i A’lâ Şâhî Zillullâhî [Allah’ın gölgesi olan en yüksek şah]*” ve Şah II. Abbas da “*Hâkan-ı Sâhib-Kıran*” unvanlarıyla zikrediliyordu¹⁸.

Osmanlı kroniklerinin aksine Safevi kroniklerinde Osmanlı hükümdarlarını kötüleyici ifadelere pek rastlanmamaktadır¹⁹. Safevi kroniklerinde, Osmanlı hükümdarları için “*Hüdavendigâr-ı Rum*” ve Osmanlı paşaları için “*Serdâr-ı Rum*” tabirleri kullanılmaktadır. Yine “*elçi-i Rum, devlet-i Rum, memâlik-i Rum, sipâh-i Osmânî, leşker-i Rûmiyye, Kayser-i Bilâd-ı Rum, Padişâh-ı Rum ve cânib-i Rum*” kroniklerde rastlanılan diğer tabirlerdendir.

Safevi kroniklerinin bazıları İlhanlı, Ak Koyunlu ve Çağatay mirasının devamı sayılabilecek şekilde On İki Hayvanlı Türk Takvimi’ni²⁰ tarihlendirmede kullanmışlardır. İskender Bey Türkmen gibi etnik menşei Türk yazarların bu takvimi kullanmasının yanında İran’ın yerli ahalisinden olan bazı saray münşîleri de Türk takvimini kullanmışlardır. Hicri takvimin yanında “*sene-i Türkî*” diye verilen tarihlendirmede kullanılan sene isimlerinden bazıları şunlardır: “*Tonguz yıl, İt yıl, Yunt (at) Yıl, Bars yıl, ilân (yılan) yıl, tûşkân (tavşan) yıl ve Sıçkân (sıçan) yıl*”.

Safevi tarih yazımında elbette Şii literatür önem arz etmekteydi. Kaynaklardaki nesep silsileleri buna göre düzenlenmiş (Hz. Ali veya

¹⁸ Bu ve benzeri unvanların kullanımı için bkz. İskender Bey Türkmen, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbasî*, Yayına Hazırlayan: İrec Afşar, Müessese-i İntişârât-ı Emir-i Kebîr, Tahran, 1387; Veli Kulu bin Davud Kulu Şamlu, *Kıyasü’l Hâkânî*, Yayına Hazırlayan: Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsırî, Sâzmân-ı Çâp ve İntişârât, Tahran 1371. Ayrıca Şah I. Abbas’ın “*Hakan*” unvanını kullanması için Bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 281.

¹⁹ Osmanlı kroniklerinde Safeviler için kullanılan terimler için bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı...*, s. 30.

²⁰ On İki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında en mufassal çalışma merhum Osman Turan’ın araştırmasıdır. Bkz. Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941.

İmam Musa el Kâzım'a dayandırılarak) ve hükümdar unvanlarının sonuna "el Hüseyvî" ve "el Musevî" gibi ibareler eklenmiştir. Safevi müellifleri, ayrıca tarih yazımında Mürşid-i Kâmil olan Şah'ın "Tanrı'nın Yer Yüzündeki Gölgesi" olduğunu ve kayıp İmam'ın dönmesine kadar dünyayı idare edeceği vurgusunu yapıyorlardı. Neseplerini ilk İmam Hz. Ali'ye bağlamaları ve kayıp İmam'ın hizmetkârı olarak Şahların dünyayı idare etmeleri ilkesi, antik dönem Pers krallarının ilahi yetkileri ve tebaaları üzerindeki güçlü hakları (ülke, halk ve inançların koruyucusu olmaları vs.) ile benzeşiyordu²¹. Bu algı, kendilerini eski İran hükümdarlarının devamı sayan, eski İran'ı tekrar birleştirip Pers ya da Sasanî sınırlarına kavuşturmak isteyen ve "taht-ı saltanat-ı İran" a oturan Safevi Şahları için çekici bir husus olmuştur. Böylece Safevi kroniklerinde, şahlar daima eski İran ülkesinin ve hükümdarlarının mirasçısı olarak gösterilmekte ve İran coğrafyasındaki tarihî devamlılık -hanedan Türk olsa bile- okuyucunun, halkın ve rakip devletlerin hafızasına işlenmeye çalışılmıştır.

Şahlar bazen kroniklerde -yukarıdaki bahsedilen hususlar göz önünde bulundurularak- ilahi güçlere ve insanlar üzerinde şahsi karizmaya sahip liderler olarak anlatılmaktaydılar. Bu algı tabii ki Çaldıran mağlubiyetinden sonra zarar görmüş ama son derece otoriter ve güçlü bir şahsiyet olan Şah I. Abbas (1587-1629) çağında tekrar güçlenmiştir. Örneğin Esterabad yakınlarında yapımı süren bir kalenin yoğun yağmur nedeniyle kesintiye uğradığı bir sırada Şah'ın gökyüzüne doğru yalvarması ve dua etmesi neticesinde yağmur kesilip güneş açmıştı (1598/1599)²².

²¹ Rudi Matthee, *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*, I. B. Tauris, London 2012, s. 15; Safevi hükümdarlık algısı ve meşruiyet çabaları için ayrıca bkz. Roger Savory, "The Emergence of the Modern Persian State under the Safavids", *Studies on the History of Safawid Iran*, Variorum Reprints, London 1987, s. 1-44.

²² Molla Celaleddin Müneccim, *Târih-i Abbasî ya Ruznâme-i Molla Celal*, Yayına Hazırlayan: Seyfullah Vahidniyâ, İntişârât-ı Vahid, 1366, s. 188.

Şah I. Abbas (1587-1629) çağı, devletin siyasal gücünün zirvesinde olduğu bir dönemi ifade ettiği gibi aynı zamanda mimarî, edebî ve kültürel alanlarda parlak bir dönemi ifade etmektedir. Bu devirde müellifler, eskiye oranla dinî meşruiyet algısı ve hükümlerlik konularına eserlerinde daha fazla değinmişlerdir. Bunda müelliflerin (bazen münşî bazen münecim) bulunduğu görevler ve Şah nezdindeki konumları elbette etkili oluyordu. Bu devir eserleri, Şah'ın dış dünyada politik meşruiyetini genişletmesinde önemli bir etki yaratmıştı²³.

Safevi çağı tarih yazımı ile ilgili bir hususu daha belirterek kroniklerin tanıtımına geçebiliriz. Safevi kronikleri, kendilerini kötileyen –sulh zamanları hariç- Osmanlı kroniklerinin aksine genelde Osmanlı padişahına “*Hüdavendigâr*” demektedir. Bunun sebepleri kanaatimizce Safevi kronik yazarlarının bazılarının Türk olması, Safevi hanedanının Türk asıllı olması, Safevi devlet yönetimin ve tebaasının mühim bir kısmının Türkmen aşiretlerinden oluşması, Osmanlı Devleti'nin gücü ve bu bağlamda yine Osmanlı Devleti'nin batılı yani Hıristiyan devletlerle Müslüman dünyası adına harp ediyor olmasıdır.

Safevi Kronikleri

Safvetü's-Safâ

Şeyh Safiyüddin'in ölümünden 23/24 yıl sonra 1357/1358 tarihinde İbn-i Bezzâz [Tökeli bin İsmail Bezzâz] tarafından yazılmıştır²⁴. Müellif, Safiyüddin'in oğlu Şeyh Sadreddin Musa'nın müridi idi. İbn Bezzâz, eserini tanıkların dilinden ve halktan güvenilir kişilerden topladığı bilgilerden oluşturmuştur. On iki bâb ve birçok fasıldan müteşekkil olan bu eser, Safeviye Tarikati'nin kuruluşu ve Şeyh Safiyüddin'in hayatı için temel kaynaktır. Kendisinden sonra yazılan pek çok Farsça kroniğe kaynaklık etmiştir. Eserde, Azerbaycan coğrafyası, devrin tarihî, mezhebî ve içtimaî yapısı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

²³ Rula Abisaab, “Review of Historical Writing during the Reign of Shah 'Abbas: Ideology, Imitation, and Legitimacy in Safavid Chronicles by Sholeh A. Quinn”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 34, No. 4 (2002), s. 747-748.

²⁴ Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, s. 3.

Serap Şah tarafından 2007 yılında hazırlanan “*Safvetü’s-Safâ’da Safiyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*” adlı doktora tezinde (s. 198-607) Türkçeye çevrilmiştir. Serap Şah’a göre eserin orijinal metninde tahrifât yapıldığı kesin olmakla birlikte hangi zamanda ve kimin tarafından yapıldığı ise tartışmalıdır²⁵. R. Savory’e göre Safevilerin ilk dönemleri için hayati öneme haiz bilgiler içermekle birlikte kutsal sayılan bir şahsı övmek maksadı ile yazıldığı için dikkatli kullanılması gereken kaynaklardandır²⁶.

Fütuhât-ı Şâhî

Emir Sadreddin İbrahim Eminî-i Herevî tarafından yazılmıştır. Sadreddin İbrahim Eminî, 1477/1478 tarihinde doğmuştur. Gençlik yıllarında Çağatay Mirzalarının saraylarında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1510/1511 tarihinde Şah İsmail, Özbek hükümdarı Şeybek Han’ı mağlup edip Horasan’a hâkim olunca Eminî Safevilere sığınmış ve Şah İsmail’den suyuğal ile bazı ihسانlara mazhar olmuştur. Şah İsmail’in ardından 1534/1535 yılındaki vefatına kadar Herat’ta yaşamıştır. Herevî, edepli ve fâzıl bir kimse olup asrının ilimlerine vâkıftı. Eserinde, 1514/1515 tarihine kadarki olayları anlatmaktadır. Safevi Hanedanı’nın nesebi, Safeviye tarikatı kronolojisi ve Şah İsmail çağı ayrıntılı olarak işlenmektedir. *Safvetü’s-Safâ* gibi kendisinden sonra yazılan pek çok Farsça kroniğe kaynaklık etmiştir. Muhammed Rıza Nasîrî tarafından yayına hazırlanıp Tahran’da neşredilmiştir²⁷.

²⁵ Serap Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 1-10. Tufan Gündüz, muhtemelen Şah Tahmasb devrinde bazı değişiklikler yapıldığı görüşündedir. Bkz. Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 4. Eser bugün Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde mevcuttur. Bkz. İbn-i Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, Tebriz Milli Kütüphanesi Nüshası, TTK, No: CD/0228-1/2.

²⁶ Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, s. 3.

²⁷ Bkz. Eminî-i Herevî, *Fütuhât-ı Şâhî*, Yayına Hazırlayan: M. Rıza Nasîrî, Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1383.

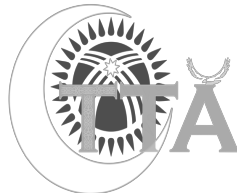
Kitâb-ı Lübbü't-Tevârih

Yahya bin Abdüllâtif Kazvinî (1481-1555) tarafından 1541/1542 yılında yazılmıştır. Dört bölümden oluşan umumî bir tarih kitabıdır. İran coğrafyasında hüküm sürmüş hanedanlar kronolojik olarak anlatılmaktadır. Ak Koyunlular özet olarak anlatıldıktan sonra eserin dördüncü ve son kısmı başlamaktadır. Eserin bu bölümü Safevilere ayrılmış olup özellikle Şah İsmail ile ilgili değerli bilgiler vardır. Eserin bu son bölümü 1540'a kadarki olayları ihtiva etmektedir. Kaynak dikkatli incelendiğinde tarihlendirme hataları olduğu göze çarpmaktadır. Bu sebeple diğer ana kaynaklarla birlikte kullanılarak kronoloji tespit edilmesi zaruridir. Eser, İran'da neşredilmiş olup Safevileri anlatan dördüncü kısım Türkçeye çevrilip (Abdüllatif Kazvinî, *Safevi Tarihi*, Çev: H. Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011) yayınlanmıştır²⁸.

Târih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi

Zeyl-i Târih-i Habibü's Siyer olarak da bilinen bu eser, umumî bir tarih kitabı olarak yazılmış meşhur eserlerden Habibü's Siyer'in müellifi Hândmir'in oğlu Emir Mahmud Hândmir tarafından yazılmıştır. Emir Mahmud, Timurlu çağının parlak şehirlerinden Herat'ta doğmuştur. Dört yıl uğraşarak 1550/1551 yılında tamamladığı eserinde, Şah İsmail devri ana hatlarıyla anlatılırken Şah Tahmasb dönemi ise tafsilatlı olarak verilmiştir. Emir Mahmud kitabını yazarken Safvetü's Safa, Târih-i Habibü's Siyer ve Fütuhât-ı Şâhî adlı Farsça kroniklerden faydalanmıştır. Emir Mahmud'un eseri ise Ahsenü't-Tevârih, Hülâsatü't-Tevârih ve Âlem Ârâ-yı Abbasi gibi Farsça eserlere kaynaklık etmiştir. Emir Mahmud, 1587/1588 tarihinde Keşmir vilâyetinde vefat etmiştir. Fakat eseri, 1550/1551 yılı olayları ile sona ermektedir.

²⁸ Bkz. Yahya bin Abdüllâtif Kazvinî, *Kitâb-ı Lübbü't Tevârih*, İntişârât-ı Bünyâd ve Gûya, Tahran 1363.

Muhammed Ali Cerrahi tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir²⁹.

Cevâhirü'l-Ahbâr

Budak Münşî-i Kazvinî tarafından yazılmıştır. Genel bir tarih eseri niteliğindedir. 1576/1577 yılına kadarki olayları ihtiva etmektedir. Kronolojik olarak Kara Koyunlu, Ak Koyunlu ve Safevi silsileleri anlatılmaktadır. Ayrıca Türkmen aşiretleri ve aralarındaki siyasi çekişmeler eserde tafsilatlı olarak yer almıştır. Müellifin Safevi sarayında münşilik yapması eserinin kıymetini artırmaktadır. Eserde Şah İsmail ve Şah Tahmasb devri siyasi olayları hakkında değerli bilgiler vardır. Eserin bu mühim özelliklerine rağmen göze çarpan en büyük eksikliği bilgi hatalarının olmasıdır. Bu sebeple, yanlışlığa düşülmemesi için kronolojisi sağlam ana kaynaklar ve bilimsel çalışmalar okunduktan sonra Cevâhirü'l Ahbâr okunmalıdır. Budak Münşî'nin bu eseri, Muhsin Behram Nejad tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir³⁰.

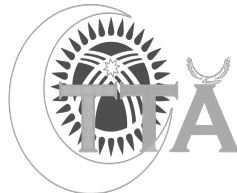
Tekmiletü'l-Ahbâr

Safevi sarayında Defterhâne-i Hümâyun'da görevli Abdi Bey Şirâzî (d. 1515) tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, Şah İsmail'den başlayarak geriye doğru Safevi silsilesini belirttikten sonra İsmail Mirza'nın Tebriz'de tahta geçmesi ve Safevi Devleti'ni kurma safhalarını anlatır. Bu bölümden sonra Şah İsmail ve tanıdığı olduğu Şah Tahmasb devri olaylarını aktarır. Müellifin eseri 1570/1571 tarihine kadar gelmektedir. Abdülhüseyin Nevâî tarafından yayına hazırlanıp İran'da neşredilmiştir³¹.

²⁹ Bkz. Emir Mahmud Handemir, *Târih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi*, Yayına Hazırlayan: Muhammed Ali Cerrahi, Neşr-i Gostere, Tahran 1370.

³⁰ Bkz. Budak Münşî-i Kazvinî, *Cevâhirü'l Ahbâr*, Yayına Hazırlayan: M.Behram Nejad, Mirâs Mektûb, Tahran 1378.

³¹ Bkz. Abdi Bek Şirâzî, *Tekmiletü'l Ahbâr*, Yayına Hazırlayan: Abdülhüseyin Nevâî, Neşr-i Ney, Tahran 1369.

Ahsenü't-Tevârih

Safeviler devrinde Farsça yazılmış olan Ahsenü't-Tevârih, Timurlu, Kara Koyunlu, Ak Koyunlu, Osmanlı ve Safevi tarihlerini yıllara göre anlatan temel kaynaklardandır. Hasan-ı Rumlu, Şah İsmail'i Ak Koyunlulara karşı destekleyen Türkmen Rumlu oymağındandır. 1530/1531 yılında doğan Hasan-ı Rumlu, Şah Tahmasb devrinde Safevi hükümdarının yakınında olarak seferlere iştirak etmiştir. Hasan-ı Rumlu, eserini Şah II. İsmail'e ithaf etmiştir. Kitabın tamamlanması 1577 yılını bulmuştur. Eser 12 cilt olarak yazılmış fakat sadece son iki cildi bulunabilmiştir. Eserin 1405-1494 yılları arasındaki olayları anlattığı 11. cildi, Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilip Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Eserin Şah İsmail'in ilk dönemlerinden 1577 yılına kadar geçen olayları anlatan son (12.) cildi ise Abdülhüseyin Nevâî tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir. Eserin ayrıca 1494/1495 – 1524/1525 yılları arasını kapsayan kısmını, Cevat Cevan çevirip 2004 yılında Ankara'da neşretmiştir³².

Târih-i Cihân Âra

Kadı Ahmed Gaffâri-i Kazvinî tarafından yazılmıştır. Umumi bir tarih eseridir. Eser, peygamberler tarihi olarak başlayıp İslam devletleri tarihi olarak devam eder ve bu çerçevede Safevi çağına dair sene sene bilgiler sunar. 16. yüzyılda İran'da yaşayan Kadı Ahmed, münşi, şâir, hattat ve müverrih idi. Safevi şehzadeleri ve ümera arasında hürmet görürdü. Ömrünün sonlarına doğru Hac vazifesi için Mekke'ye gitmiş fakat dönüş yolunda 1567/1568 tarihinde vefat etmiştir³³.

³² Bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006; Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

³³ Bkz. Kadı Ahmed Gaffâri-i Kazvinî, *Târih-i Cihân Âra*, Kitâb Fûrûşi-i Hâfız, Tahran.

Târih-i Kızılbaşân

Yazarı belli olmayan eserler arasında hacim bakımından küçük fakat içerik açısından oldukça önemlidir. Zira Ak Koyunlu ve Safevi Devleti'nde etkin roller üstlenen Türkmen aşiretlerini ve beylerini anlatmaktadır. R. Abisaab, S. A. Quinn'den naklen Şah I. Abbas çağında Kızılbaşlık mefhumu ve hanedan tarihine ağırlık verilmesiyle bu tür bir eserin ortaya çıktığını savunmaktadır³⁴. Mir Hâşim Muhaddis tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir³⁵. Türkiye'de ise Tufan Gündüz tarafından Yeditepe Yayınları, Şefaattin Deniz-Hasan Asadi tarafından ise Bilge Kültür Sanat yayınları arasından okuyucuya sunulmuştur³⁶.

Hülasatü't Tevârih

Hülasatü't-Tevârih, 16. asır müverrihlerinden Kadı Ahmet bin Şerefeddin el Hüseyin el Hüseyinî Kumî'nin yazdığı önemli bir Safevi kroniğidir. Kadı Ahmet'in babası Şah Tahmasb devri münşilerinden idi³⁷. Kumî, 1546 yılında Kum kentinde doğmuş ve Şah Muhammed Hüdabende devrinde Müstevfi-yi Memâlik görevinde bulunmuştur. Bir ara Eşikağası olarak da görev yapan Kadı Ahmet Kumî, eserini 1591 yılında tamamlamıştır. Eser, 2005 yılında İhsan İşrakî tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir³⁸.

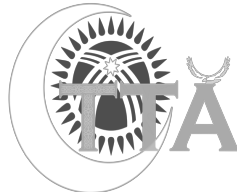
³⁴ Rula Abisaab, "Review of Historical...", s. 748.

³⁵ Anonim, *Târih-i Kızılbaşân*, Yayına Hazırlayan: Mir Hâşim Muhaddis.

³⁶ *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015; *Kızılbaşlığın Tarihi (Târih-i Kızılbaşiyye)*, Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

³⁷ Sholeh A. Quinn, "The Historiography of Safavid Prefaces", *Safavid Persia (The History and Politics of an Islamic Society)*, Edited by Charles Melville, I. B. Tauris & Co Ltd Publishers, London 1996, s. 6.

³⁸ Bkz. Kadı Ahmed Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, Yayına Hazırlayan: İhsan İşrakî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1383.

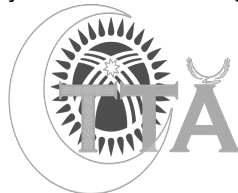
Ravzatü's Safeviye

Şah Abbas dönemi müverrihlerinden Mirza Bey tarafından kaleme alınmış önemli bir Safevi kroniğidir. Eser, Safeviye Tarikatı'nın kronolojisini özet olarak verdikten sonra 1501/1502'de Şah İsmail'in Tebriz'de cülusundan 1626/1627 yılına kadarki olayları ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ravzatü's Safeviye, Gulam Rıza Tabatabâi tarafından 2000 yılında Tahran'da neşredilmiştir³⁹.

Târih-i Âlem-ara-yı Abbasî

İskender Bey Münşi tarafından yazılmış olup Şah I. Abbas (1587-1629) döneminin ana kaynağıdır. Eserin müellifi İskender Bey Türkmen, 1560 yılında doğmuş ve 1632 yılında vefat etmiştir. Muhasebeci olarak başladığı devlet görevini Şah'ın özel yazıcısı [münşi-yi azîm] olarak tamamlamıştır. İskender Bey, İran'daki tarih yazıcılığının en büyük simalarından biridir ve yazdığı eser, Safevi tarihinde meydana getirilmiş en kıymetli eserdir. Bu önemli kaynak, Şah Abbas'ın 1629 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce tamamlanmıştır. İskender Bey Türkmen, bu kıymetli eserini oluştururken Safvetü's Safa, Habibü's Siyer, Târih-i Cihan ârâ, Ahsenü't-Tevârih ve Lübbü't Tevârih adlı kaynaklardan faydalanmıştır. Safevi tarihinin en büyük tarih yazıcısı olan İskender Bey'in eseri, 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk 30 yılını kapsayan Safevi Devleti ve onun komşularının tarihi için en önemli temel kaynaktır. Eserde, önce Şah Abbas'a kadar olan Safevi tarihi özet olarak anlatılmakta sonra Şah Abbas'ın saltanatının ayrıntılarına geçilmektedir. Safeviye tarikatının kurucusu Safiyüddin ve ardıllarının anlatıldığı kısım [Şah İsmail'e kadar] eserin ilk cildindedir ve özet olduğu için 25 sayfa tutmaktadır. İskender Bey'in anlatış tarzı okuyucuyu sıkmayan dramatik bir hikâyeci üslubundadır. Nazım ve nesir bir arada kullanılmıştır. Eserde askeri unsurlar ağır basmaktadır. Savaşlar ayrıntıları ile tasvir edilmiştir. İki cilt tutan bu eserde sadece askerî konular değil döneme ait siyasi, sosyal ve dini bilgilere de yer

³⁹ Bkz. Mirza Bek Conâbedî, *Ravzatü's Safeviye*, Yayına Hazırlayan: Gulâm Mirza Tabatabâi, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1378.

verilmiştir. Târih-i Âlem-ara-yı Abbâsî, İrec Afşar tarafından yayına hazırlanıp İran’da neşredilmiş ve Roger Savory tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Eserin hem Farsça hem İngilizcesi Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde mevcuttur⁴⁰.

Kısasü’l Hâkânî

Veli Kulu b. Davud Kulu Şamlu tarafından yazılmıştır. 1625 yılında Herat’ta doğan yazar, kitabını yazmaya 1662 tarihinde başlamış ve 1666/1667 tarihinde bitirmiştir. Safevi hükümdarlarının dâhili icraatlarının anlatıldığı eserde Osmanlı-Safevi ilişkileri hakkında bilgiler vardır. Eserin başlangıcında Safevi Hanedanı’na ait bir soy ağacı yer almaktadır. Kitap, Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsiri tarafından yayına hazırlanmış ve Tahran’da 1996 yılında neşredilmiştir⁴¹.

Hold-i Berîn

Hold-i Berîn [Kutsal Cennet], şair ve müverrih Muhammed Yusuf Kazvinî tarafından 17. yüzyılda Şah Süleyman (1666-1694) zamanında yazılmıştır. Yusuf Kazvinî, Safevi divanında çalışan bir devlet görevlisi idi. Bir ara Tophane Vezirliği rütbesine yükselmişti. 1580/1581 tarihinde doğan Yusuf Kazvinî, eserini 1667/1668 tarihinde tamamlamıştır. Genel bir tarih kitabı olan Hold-i Berîn, sekiz bölüm ve Şah Süleyman’ın anlatıldığı bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Kitapta sırasıyla Peygamberlerin tarihi, İslâm öncesi hükümdarları, Hz. Muhammed’in hayatı, Şii İmamlar, Emevi ve Abbasi hanedanlıkları tarihi, Cengiz ve devleti, Timurlular, Kara Koyunlular, Ak Koyunlular ve detaylı bir Safevi tarihi yer almaktadır. 6. ve 7. bölümlerde Timurlu mirzaları ile Türkmenlerin (Ak Koyunlu-Kara Koyunlu) faaliyetleri anlatılırken; 8. bölümde Safevi silsilesi ele alınmaktadır. Yazar eserini oluştururken Fütuhât-ı Emîni, Âlem-ara-yı Abbâsi ve Ahsenü’t-Tevârih

⁴⁰ Bkz. İskender Bey Türkmen, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, Yayına Hazırlayan: İrec Afşar, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir-i Kebîr, Tahran 1387.

⁴¹ Bkz. Veli Kulu bin Davud Kulu Şamlu, *Kısasü’l Hâkânî*, Yayına Hazırlayan: Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsiri, Sâzmân-ı Çâp ve İntişârât, Tahran 1371.

adlı kaynaklardan faydalanmıştır. Eser, Mir Hâşim Muhaddis tarafından 2001 yılında yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir⁴².

Âlem Ârâ-yı Safevi

Müellifi belli olmayan Âlem Ârâ-yı Safevi, 17. yüzyılda Şah Süleyman (1666-1694) zamanında 1675/1676 tarihinde yazılmıştır. Eser Sultan Hoca Ali'nin zuhurundan başlayıp 1520'lere kadar gelmektedir. Özellikle Şah İsmail devri siyasi olayları ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kızılbaş emirlerinin mücadeleleri, Tahmasb'ın doğumu, Özbeklerle Horasan odaklı savaşlar vs. mufassal olarak işlenmiştir. Eser, Yedullah Şükrü tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir⁴³.

Âlem-ârâ-yı Şah İsmail

Anonim bir Safevi kroniğidir. Telif tarihi 1675/1676'dır. Tufan Gündüz, eserin Târih-i Âlem-ârâ-yı Safevi ile muhteva, anlatım tarzı ve tasvirler bakımından büyük benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir⁴⁴. Olağanüstü hikâyeler barındırmasına rağmen kronoloji bakımından değerli bilgiler içermektedir. Ahsenü't-Tevârih, bu eserin kaynaklarından biridir. Asgar Muntazar tarafından yayına hazırlanıp Tahran'da neşredilmiştir⁴⁵.

Silsiletü'n Neseb-i Safeviye

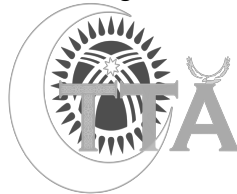
Safevi hükümdarı Şah I. Süleyman (1666-1694) devri kroniğidir. Eserin yazarı, Şeyh Zâhid-i Gilânî'nin soyundan olup ataları Şah I. Abbas devrinde devlete hizmet etmiş olan Şeyh Hüseyin bin Şeyh Abdal Pîrzâde-i Zâhidî idi. Müellif, eserinin -adından da anlaşılacağı üzere-Safevilerin nesebi üzerinde durmaktadır. Bu kronik, İngiliz oryantalist

⁴² Bkz. Muhammed Yusuf Vâle-i İsfehânî, *Hold-i Berîn*, Çaphâne-i Şirin, Tahran 1372.

⁴³ Bkz. Anonim, *Âlem Ârâ-yı Safevi*, Yayına Hazırlayan: Yedullah Şükrü, İntişârât-ı İttılâât, Tahran 1363.

⁴⁴ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 10-11.

⁴⁵ Bkz. Anonim, *Âlem-ârâ-yı Şah İsmail*, Yayına Hazırlayan: Asgar Muntazar Sâhib, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1384.

Edward Granville Browne tarafından yayına hazırlanıp 1924 yılında Berlin’de neşredilmiştir⁴⁶.

Târih-i Sultânî (Ez Şeyh Safi tâ Şah Safi)

Seyyid Hasan Esterâbâdî tarafından yazılmış bir Safevi kroniğidir. Eserini Safevi hükümdarı Şah Sultan Hüseyin’e cülusunun 10. yıl dönümünde (1704’de) sunan Seyyid Hasan, Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail Bahadır Han’dan başlayarak Şah Safi’nin saltanatının sonuna kadar (1642) geçen hadiseleri anlatmaktadır. Seyyid Hasan, eserini oluştururken Fütuhât-ı Eminî, Safvetü’s Safa, Habibü’s Siyer, Ahsenü’t-Tevârih ve Târih-i Cihan-ârâ adlı Farsça kroniklerden faydalanmıştır. Bu eser, Dr. İhsan İşrakî tarafından yayına hazırlanıp 1998’de Tahran’da neşredilmiştir⁴⁷.

Sonuç

Safevi Devleti, 1501 yılında başkent Tebriz olmak üzere Türkmen aşiretlerinin desteğini alan Şeyh İsmail / İsmail Mirza tarafından kurulmuştur. İsmail, devletini kurduktan sonra “Şah” unvanını almış ve resmi mezhep olarak On İki İmam Şiiliğini seçmiştir. Bu husus, Türk-İslâm ve İran tarihinde bir kırılma olmuş ve İran coğrafyasının tekrar antik ve erken Ortaçağ dönemlerindeki sınırlarına kavuşmasına vesile olmuştur. Eski İran hükümdarlarının devamı olduklarını sayan *-Ferman Fermâ-yı Mülk-i Zemin-i İran-* Safevi şahları, Kayıp İmam’ın yetkisini bünyelerinde barındıkları inancıyla İran coğrafyasında merkezi bir otorite tesis etmeye çalışmışlardır. İki Sünni Türk devletinin (Osmanlı-Özbek) arasında bulunan İran coğrafyasının Safevi şahları aracılığıyla bütünüyle olmasa da Şiileştirilmesi, Türk tarihi açısından menfi bazı sonuçlar da doğurmuştur. Özellikle Azerbaycan ve Horasan bölgelerinde hâkimiyet mücadelesi noktasında kanlı savaşlar yaşanmış

⁴⁶ Bkz. Şeyh Hüseyin bin Şeyh Abdal Pîrzâde-i Zâhidî, *Silsiletü’n Neseb-i Safeviye*, Çaphâne-i İranşehr, Berlin 1343.

⁴⁷ Bkz. Seyyid Hasan bin Murtaza Hüseyinî-i Esterâbâdî, *Târih-i Sultânî (Ez Şeyh Safi tâ Şah Safi)*, Yayına Hazırlayan: İhsan İşrakî, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1366.

ve devletler birbirlerine karşı savaşırken meşruiyet aracı olan fetvaları işte bu mezhep ayrılığına bağlamışlardır.

Safevi Devleti hem kurulduğu coğrafya hem de sürdürdüğü gelenek açısından İlhanlı, Ak Koyunlu ve Timurlu (Çağatay) devletlerinin devamı sayılmaktadır. Bu bağlamda bazı anlayış ve yöntem farklılıkları olmakla birlikte Safevi tarih yazıcılığı da Ortaçağ İslâm tarih yazıcılığının devamıdır. Tabii Safeviye taraftarlığı ve Şiilik düşüncesinin Safeviler devrinin en temel unsuru olduğunu ve Safevi müelliflerinin de bu temayı eserlerine taşıdıklarını unutmamalıyız.

Safevi tarihini, Doğu'da Özbek ve Türkmenler hanlıkları ile Babürlüler; Batı'da ise Osmanlı tarihinden ayırmak mümkün değildir. Kroniklerde Osmanlı, Özbek ve Babürlülerle ilgili 16. ve 17. yüzyıl siyasî, içtimaî ve ticarî olaylarını anlatan bir hayli bilgi vardır. Bu bağlamda Safevi dönemi kaynakları, Türk tarihi açısından birinci derecede öneme haiz olup başta İskender Bey Türkmen'in eseri olmak üzere önemli Safevi kronikleri mutlaka Türkçeye çevrilip yayınlanmalıdır.

Kaynakça

ABISAAB, Rula, "Review of Historical Writing during the Reign of Shah Abbas: Ideology, Imitation, and Legitimacy in Safavid Chronicles by Sholeh A. Quinn", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 34, No. 4 (2002), s. 747-748.

ABDİ BEK ŞİRÂZÎ, *Tekmiletü'l Ahbâr*, Yayına Hazırlayan: Abdülhüseyin Nevâi, Neşr-i Ney, Tahran 1369.

AKA, İsmail, "Hândmîr", *DîA*, C. 15, s. 550-552.

ANONİM, *Âlem Ârâ-yı Safevi*, Yayına Hazırlayan: Yedullah Şükrü, İntişârât-ı İttılâât, Tahran 1363

ANONİM, *Âlem-ârâ-yı Şah İsmail*, Yayına Hazırlayan: Asgar Muntazar Sâhib, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1384.

ANONİM, *Târih-i Kızılbaşân*, Yayına Hazırlayan: Mir Hâşim Muhaddis.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

BAYAT, Azizullah, *Şinasâi Menâbi' ve Meâhız-i Târih-i İnan (Ez Âgaz tâ Silsile-i Safeviye)*, Emir-i Kebir, Tahran 1377.

BUDAK MÜNŞİ-İ KAZVİNÎ, *Cevâhirü'l Ahbâr*, Yayına Hazırlayan: M. Behram Nejad, Mirâs Mektûb, Tahran 1378.

ÇETİN, Altan – DİLEK, Kaan, *Safevi Dönemi İnan Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, Kadim Yayınları, Ankara 2011.

DEMİR, Mustafa, "İslâm Ortaçağı'nda İnan Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı:34, s. 255-273.

EMİNÎ-İ HEREVÎ, *Fütûhât-ı Şâhî*, Yayına Hazırlayan: M. Rıza Nasîrî, Encümeni-Âşâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1383.

EMİR MAHMUD HANDEMİR, *Târih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi*, Yayına Hazırlayan: Muhammed Ali Cerrahi, Neşr-i Gostere, Tahran 1370.

GÜNDÜZ, Tufan, "Türk Tarihinin Farsça Kaynakları: Safevi Dönemi", *1. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Mayıs 2005)*, Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 407-417.

_____, "Safevi Dönemi Kaynaklarına Dair Kısa Bir Değerlendirme", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, C. 29, s. 498-510.

_____, *Son Kızıbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

HANDEMİR, *Târih-i Habibü's Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, Yayına Hazırlayan: Muhammed Debirsiyâki, Kitabfürûşi-yi Hayyâm, Tahran 1362, C. 4.

HASAN-I RURLU, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

İBN-İ BEZZÂZ, *Safvetü's-Safâ*, Tebriz Milli Kütüphanesi Nüshası, TTK, No: CD/0228-1/2.

İSKENDER BEY TÜRKMEN, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbasî*, Yayına Hazırlayan: İrec Afşar, Müessese-i İntişârât-ı Emir-i Kebir, Tahran 1387.

KADI AHMED GAFFÂRİ-İ KAZVİNÎ, *Târih-i Cihân Âra*, Kitâb Fürûşi-i Hâfiz, Tahran.

KADI AHMED KUMÎ, *Hülâsatü't-Tevârih*, Yayına Hazırlayan: İhsan İşrâki, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1383.

MATTHEE, Rudi, *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*, I. B. Tauris, London 2012.

MEISAMI, J. S., "The Past in Service of the Present: Two Views of History in Medieval Persia", *Poetics Today (Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Medieval and Early Modern Periods)*, Vol. 14, No. 2, Summer, 1993, s. 247-275.

MİRZA BEK CONÂBEDÎ, *Ravzatü's Safeviye*, Yayına Hazırlayan: Gulâm Mirza Tabatabâî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1378.

MOLLA CELALEDDİN MÜNECCİM, *Târih-i Abbasî ya Ruznâme-i Molla Celal*, Yayına Hazırlayan: Seyfullah Vahidniyâ, İntişârât-ı Vahid, 1366.

MUHAMMED YUSUF VÂLE-İ İSFEHÂNÎ, *Hold-i Berîn*, Çaphâne-i Şirin, Tahran 1372.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

QUINN, Sholeh A., "The Historiography of Safavid Prefaces", *Safavid Persia (The History and Politics of an Islamic Society)*, Edited by Charles Melville, I. B. Tauris & Co Ltd Publishers, London 1996, s. 1-27.

RUMLU HASAN, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

SAVORY, Roger, *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, 1980.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999.

ŞAH, Serap, *Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

VELİ KULU BİN DAVUD KULU ŞAMLU, *Kıyasü'l Hâkânî*, Yayına Hazırlayan: Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsirî, Sâzmân-ı Çâp ve İntişârât, Tahran 1371.

YAHYA BİN ABDÜLLÂTİF KAZVİNÎ, *Kitâb-ı Lübbü't Tevârih*, İntişârât-ı Bünyâd ve Gûya, Tahran 1363.

